

Віктор Гвоздь

президент Центру «Борисфен Інтел», кандидат військових наук, генерал-лейтенант запасу

Воєнний стан і права людини

Запровадження воєнного стану в Україні порушує в цей складний період вкрай важливу тему гарантування державою прав громадян в умовах об'єктивної необхідності їх часткового обмеження. Тема стає особливо актуальною з огляду на обрання Україною твердого курсу на вступ до НАТО та ЄС, що вимагає від неї дотримання європейських норм та правил, незважаючи на пов'язані зі збройною агресією з боку Росії обставини. І навіть більше, як неодноразово заявляли наші західні партнери, російська військова агресія не може виправдовувати порушень тих норм в Україні, які повною мірою стосуються і прав людини. У рамках пошуку способів усунення такої проблеми необхідно передусім прояснити та чітко усвідомити, чим саме обумовлюється потреба запровадження воєнного стану в державі як у загальному плані, так і в ситуації, що склалася довкола України.

Згідно зі світовим досвідом, головна мета запровадження воєнного стану — максимально підвищити можливості держави з реагування на зовнішні та внутрішні загрози критичного рівня. Зокрема, до таких загроз відносять:

- зовнішню агресію у вигляді безпосереднього військового нападу або в різних формах «гібридних» війн;
- антиурядові виступи та спроби державного заколоту в країні, а також масові заворушення на різному підґрунті;
- стихійні лиха, екологічні та техногенні катастрофи із широкомасштабними наслідками.

У випадку реальних проявів таких загроз це вимагатиме від керівництва держави здійснення низки заходів кризового реагування, які можуть бути ефективно проведені лише у разі:

- зосередження всієї повноти влади в країні або в її окремих регіонах в руках єдиного військового органу з надзвичайними повноваженнями;
- забезпечення внутрішньої стабільності та конституційного ладу в країні;
- концентрації всіх ресурсів держави, необхідних для дій в умовах кризової ситуації.

Саме для цього і запроваджується в державі воєнний стан. Звичайно, виконання згаданих заходів потребуватиме і певних обмежень прав людини, які визначаються національним законодавством кожної з країн.

Всі ці загрози цілком або частково постали й перед Україною. Їх прояви наступні:

— продовження Росією проти України агресії, яка фактично вже перейшла з «гібридної» форми у відкрите застосування збройної сили. Про це свідчить інцидент в Керченській протоці 25 листопада ц. р. Крім того, спостерігається скупчення російських військ поблизу кордонів України, що супроводжується агресивною риторикою та провокаційними заявами Кремля;

— діяльність в Україні проросійських та різноманітних антиукраїнських сил, що активізуються з наближенням президентських виборів у нашій державі. Саме на підсумки таких виборів і сподівається Росія, яка прагне реставрувати в Україні проросійську владу. При цьому Росія вже відверто погрожує Україні можливою втратою нею державності, якщо нова українська влада її не задовольнить;

— високий рівень ймовірності виникнення широкомасштабних техногенних та екологічних катастроф у тому разі, якщо Росія перейде до активних військових дій проти України або здійснюватиме диверсії.

В цілому за таких обставин виправдовується запровадження воєнного стану в Україні, що, по суті, необхідно було зробити ще у 2014 році, коли Росія розпочала агресію проти України. Через деякі об'єктивні та суб'єктивні причини цього не зробили.

Критичний рівень загроз для України виправдовує також і певні обмеження прав людини, викликані воєнним станом. Такі обмеження визначаються українським законодавством, і вони широковідомі. Тому зайвий раз не будемо на них зупинятися.

Натомість у контексті запровадження воєнного стану в Україні доцільно звернути увагу на те, як чинили у подібній ситуації інші країни і які були наслідки щодо дотримання прав їх громадян.

Так, у XIX–XX століттях режим воєнного стану запроваджувався у більш ніж 80 країнах світу, в т. ч.:

— у США — під час землетрусу у Сан-Франциско у 1906 році, страйку шахтарів — у 1914 році, атаки японців на Перл-Харбор — у 1941 році та виступів афроамериканців у Детройті — в 1967 році;

— у Канаді — для припинення виступів сепаратистів у провінції Квебек в 1970 році;

— у Польщі — з метою придушення

руху протесту на чолі з профспілкою «Солідарність» у 1981 році;

— у Панамі — після вторгнення до країни США у 1989 році;

— в Югославії — в зв'язку з операцією НАТО «Союзна сила» у 1999 році;

— в Грузії — внаслідок нападу Росії у 2008 році;

— у Таїланді — у відповідь на антиурядові протести у 2014 році;

— в Туреччині — через спробу військового заклоту у 2016 році;

— на Філіппінах — у зв'язку з активізацією діяльності екстремістів.

Наведені приклади свідчать, що під час запровадження воєнного стану права людини обмежувалися у всіх згаданих країнах. При цьому рівень таких обмежень залежить від низки чинників, в т. ч.:

— гостроти та проявів загроз національній безпеці держави;

— державного устрою в країні та її чинного керівництва;

— рівня свідомості суспільства, духовних цінностей та традицій.

Так, у випадку запровадження воєнного стану:

— в демократичних країнах — обмеження прав їх громадян тимчасове та мінімально необхідне за характером. Водночас зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися у жодному разі. Як правило, рішення про воєнний стан ухвалює парламент;

— в тоталітарних країнах — права людини обмежувалися в повному обсязі, в т. ч. незважаючи на реальну необхідність. У багатьох випадках не існувало навіть мінімального переліку прав, які не могли порушуватись. Зазвичай воєнний стан запроваджується за ініціативою диктатора з можливим формальним ухваленням парламентом.

З огляду на свій обраний курс, Україна, очевидно, має дотримуватися і демократичних принципів обмеження та дотримання прав людини в умовах запровадження воєнного стану. По суті, це вже визначається українським законодавством. Зокрема:

— рішення про запровадження воєнного стану ухвалює Верховна Рада України. При цьому чітко вказуються його причини, терміни дії та райони країни, де його запроваджують, а також відповідний перелік обмежень;

— Конституція України визначає конкретний перелік прав громадян, які не можуть порушуватись навіть за умов воєнного стану. Так:

— не може обмежуватися право на рівність і свободу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними чи іншими ознаками;

— воєнний стан не скасовує рівність між чоловіками та жінками;

— громадян України не можна позбавляти громадянства і права змінювати його. Українців не можуть вигнати за межі країни або видати іншій державі, а Україна і надалі піклуватиметься та захищатиме своїх громадян, які перебувають поза її межами;

— після запровадження воєнного стану не порушується право на життя, на повагу гідності, свободу та особисту недоторканність;

— не можуть обмежуватись права на надсилання індивідуальних чи колективних письмових звернень або особистих звернень до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів. Своєю чергою ці органи

зобов'язані розглядати такі звернення і давати обґрунтовану відповідь у встановлений законом термін;

— воєнний стан не дає права державі ігнорувати закріплене у Конституції України право на житло;

— воєнний стан в Україні запроваджено на обмежений термін і лише в тих регіонах країни, які перебувають під найбільшими зовнішніми та внутрішніми загрозами.

З огляду на вищезазначене, на сьогоднішнім основним питанням є чітке виконання всіма органами державної влади та посадовими особами законодавства України та своїх посадових обов'язків. Крім того, не можна допустити використання воєнного стану в Україні будь-якими силами у своїх політичних інтересах, у т. ч. з метою скасування виборів або перенесення їх термінів.

За таких умов запроваджений воєнний стан в Україні мінімально обмежуватиме права українських громадян та фактично не зачіпатиме їх інтереси та повсякденний побут. В іншому разі може виникнути реальна загроза гострої внутрішньої кризи в країні з непередбачуваними наслідками. При цьому її обов'язково використає Росія з метою дезінтеграції України та фактичної ліквідації її державності. ■

Чинники, що зумовлюють необхідність введіння воєнного стану

1

Зовнішня агресія

Зосередження всієї повноти влади в руках єдиного військового органу

2

Антиурядові виступи

Забезпечення внутрішньої стабільності та конституційного ладу в країні

3

Екологічні та техногенні катастрофи

Концентрація всіх ресурсів держави, необхідних для дій в умовах кризової ситуації

Інфографіка
Бінтел

Загрози національній безпеці України

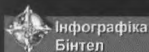
Перехід Росії від «гібридної» форми агресії до відкритого застосування збройної сили

Активізація антиукраїнських сил з наближенням президентських виборів

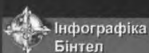
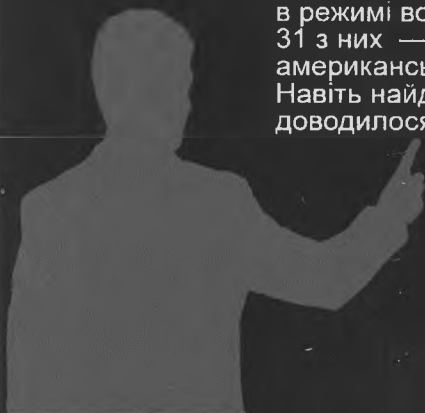

Техногенні та екологічні катастрофи у випадку переходу Росії до активних військових дій або здійснення диверсій

Воєнний стан

З XIX століття більше 80 країн світу перебували в режимі воєнного стану. 31 з них — африканські, 21 — латиноамериканські, 17 — азійські, і 9 — європейські. Навіть найдемократичнішим державам доводилося жити в умовах воєнного стану

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

18.04.1906 – 01.07.1906

США САН-ФРАНЦИСКО (Землетрус)

75
дів

Воєнний стан оголошено, але не введено. Війська підпорядковуються цивільним службам. Дозвіл на розстріл мародерів (бл. 500 осіб)

Інфографіка
Бінтел

20.04.1914 – 30.04.1914

США ЛАДЛОУ (Страйк шахтарів)

10
дів

Найкривавіший конфлікт в історії робітничого руху США. Наметове містечко страйкуючих шахтарів було атаковано з застосуванням кулемета охоронцями вугледобувної компанії. У відповідь шахтарі озброїлися і пішли штурмувати шахти, вбиваючи охоронців. У цілому загинуло 69 осіб. Зрештою федеральні війська роззброїли обидві сторони.

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

07.12.1941 – 24.10.1944

США ПЕРЛ-ХАРБОР

1034
доби

(Атака японців на Перл-Харбор). Після закінчення Другої світової війни федеральний суддя опротестував введення воєнного стану на Гаваїх: «Уряд губернатора території Гаваї оголосив законний воєнний стан, але армія вийшла за межі юрисдикції... вони порушили Конституцію і створили воєнну диктатуру»

Інфографіка
Бінтел

23.07.1967 – 28.07.1967

США ДЕТРОЙТ

5
дів

(Масові виступи афроамериканців у відповідь на утиски з боку поліції)

Введена комендантська година. Для придушення безладів направлені частини 82-ї та 101-ї лдд США.

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

16.10.1970 – 01.12.1970

КАНАДА

КВЕБЕК

46
діб

(Фронт визволення Квебеку ставив собі за мету створення незалежної квебекської держави)

Забора на опозиційних політичних організацій
Забора на масових протестів і страйків
Дозвіл на обшуки та арешти без санкції суду
Обмеження пересування громадян

Інфографіка
Бінтел

13.12.1981 – 22.07.1983

ПОЛЬЩА

586
діб

(Введено для придушення руху протесту на чолі з профспілкою «Солідарність»)

Обмеження телефонного зв'язку
Обмеження діяльності ЗМІ
Обмеження пересування громадян
Забора на зміну місця проживання
Забора на масових протестів і страйків
Цензура листування
Призупинення діяльності профспілок
Командантська година

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

20.12.1989 – 25.12.1989

ПАНАМА

5
діб

(Панамський диктатор Нор'єга став зближуватися з Кубою і СРСР. Воєнний стан введено після початку вторгнення в країну військ США)

Обмеження діяльності ЗМІ
Командантська година

Інфографіка
Бінтел

24.03.1999 – 10.06.1999

ЮГОСЛАВІЯ

78
діб

(Воєнний стан був пов'язаний з операцією НАТО «Союзна сила»)

Командантська година

З 1991 р. за час конфлікту між хорватської армією і силами сербо-хорватів зафіксовані масові порушення прав людини, у тому числі вбивства, тортури, випадки «зникнення безвісти», затримання і примусове видворення. Сотні тисяч людей піддалися вимушеному переселенню або стали біженцями

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

09.08.2008 – 03.09.2008

ГРУЗІЯ

25
діб

(Напад з боку Росії)

Мобілізація
Комендантська година
Цілодобовий режим роботи урядових організацій

Інфографіка
Бінтел

20.05.2014 – 31.03.2015

ТАЙЛАНД

284
добі

(Антиурядові протести, в ході яких загинули десятки людей)

Обмежено діяльність ЗМІ
Цензура в соціальних мережах
Комендантська година
Обмежено проведення мітингів
Обмежено пересування громадян
Військові виконують функції правоохоронців

Найвідоміші випадки запровадження воєнного стану

05.07.2016 – 19.07.2018

ТУРЕЧЧИНА

730
діб

(Спроба військового перевороту)

Обмежено діяльність ЗМІ
Обмежено доступ до соціальних мереж
Комендантська година
Обмежено пересування громадян
Призупинено дію Європейської конвенції з прав людини
Затримання людей без пред'явлення звинувачень (понад 100 тис.)

Інфографіка
Бінтел

23.05.2017 –

ФІЛІППІНИ

триває

(Воєнний стан на острові Мінданао внаслідок дій екстремістського угруповання «Мауте», пов'язаного з терористичною організацією «Ісламська держава»)

Мережа КПП за межами великих міст
Комендантська година
Затримання людей без пред'явлення звинувачень

Югославія

Після оголошення Хорватією в 1991 р. незалежності від Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ) спалахнув збройний конфлікт між хорватською армією і силами сербо-хорватів, яким надавала підтримку Югославська народна армія. Зіткнення між протидоборчими сторонами тривали до 1995 р.

Підполковник В. Гвоздь. Західна Славонія, Хорватія (1994 р.)

Інфографіка
Бінтел

Югославія

Міжнародний трибунал по колишній Югославії було створено резолюцією 827 Ради Безпеки ООН від 25 травня 1993 р. Цей суд був наділений повноваженнями здійснювати судові переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, Женевської конвенції, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності, скоєні на території колишньої Югославії з 1 січня 1991 року

У 2017 р. Міжнародний трибунал в Гаазі підтвердив вирок колишньому голові Ради оборони Хорватії генералу Слободану Праляку — 20 років позбавлення волі за звинуваченням в масових військових злочинах проти боснійських мусульман

«Я не військовий злочинець», — заявив С. Праляк і випив невідому рідину. Генерал помер в лікарні

Інфографіка
Бінтел

Рівень обмежень прав людини під час запровадження воєнного стану залежить від низки чинників

Гострота і прояви загроз національній безпеці державі

Державний лад в країні та її чинне керівництво

Свідомість суспільства країни, духовні цінності та традиції

Інфографіка
Бітел

Обмеження прав людини залежно від рівня демократії

В ДЕМОКРАТИЧНИХ
КРАЇНАХ

Рішення про воєнний стан ухвалює парламент

Зберігається певний перелік прав, які не можуть порушуватися

Обмеження прав громадян тимчасове та мінімально необхідне за характером

Воєнний стан

Воєнний стан запроваджується за ініціативою диктатора з можливим формальним ухваленням парламентом

Не існує навіть мінімального переліку прав, які не могли порушуватися

Права людини обмежуються в повному обсязі, незважаючи на реальну необхідність

В ТОТАЛІТАРНИХ
КРАЇНАХ

Інфографіка
Бітел

В умовах воєнного стану Україна має дотримуватися демократичних принципів обмеження прав людини

Не можуть бути обмеженими:

Право на рівність і свободу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань

Право на життя, повагу гідності, свободу та особисту недоторканність

Рівність між чоловіками та жінками

Право надсилати індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатись до органів влади

Людину не можуть вигнати за межі країни або видати іншій державі

Право на житло

Інфографіка
Бінтел

Обов'язки державних органів та політичних сил в умовах воєнного стану

Чітке виконання всіма органами державної влади та посадовими особами законодавства України та своїх обов'язків

Не можна допустити використання воєнного стану будь-якими силами у своїх політичних інтересах, у т. ч. з метою скасування виборів або перенесення їх термінів

За таких умов воєнний стан мінімально обмежуватиме права громадян та фактично не зачіпатиме їх інтереси та повсякденний побут

В іншому разі може виникнути реальна загроза гострої внутрішньої кризи в країні з непередбачуваними наслідками

Інфографіка
Бінтел